

ЄВРОПА НЕЗНАЙОМЦІВ

Зигмунт Бауман

УДК 316.347(4)

У статті простежено історію європейської єдності. Проаналізовано чинники, що вплинули на створення Європейського союзу — ідеологічні, економічні, геополітичні. Розглянуто проблеми міжетнічної толерантності, співвідношення різних форм ідентичностей у сучасних країнах Європи.

Ключові слова: Європа, єдність, нації, ідентичність, полікультурність, ринкові відносини, капітал, технічний прогрес, інформаційний вік.

В статье сделан анализ истории европейского единения. Проанализированы факторы, повлиявшие на создание Европейского союза — идеологические, экономические, геополитические. Рассмотрены проблемы межэтнической толерантности, соотношение разных форм идентичностей в современных странах Европы.

Ключевые слова: Европа, единение, нации, идентичность, поликультурность, рыночные отношения, капитал, технический прогресс, информационный век.

The paper retraces the history of European unity. There is an analysis of the factors — ideological, economical, and geopolitical — that have had an influence on creation of the European Union. There is also an examination of the issues of interethnic tolerance, correlation of different identity forms in the modern European countries.

Keywords: Europe, unity, nations, identity, market, capital, growth of technology.

Уже не вперше ідея єдності, ніби примара, витає над Європою. Раніше, майже тисячу років тому, після Великого розколу між західним і східним християнством, це була примара істинної та єдиної віри, що поширювалася з Рима. На зорі нової ери вона з'явилася знову, але вже в одязі Інтелекту, розкритого в майстернях учених: шукачів єдиної правди — наукової. Також існував і третій її варіант — у вигляді прогресу, що неминуче поставав разом з димом фабрик Індустріальної епохи.

Якщо привиди, фантоми та інші примари зазвичай без перешкод долають стіни та кордони, то реалії не так легко подолати. Вони чинять опір спробам від них відмежуватися або абстрагуватися. Якщо єдність — це привид Європи, то нації — її реалії. Упродовж багатьох років нації зарекомендували себе як майстри екзорцизму, щоразу проганяючи примару Європейської єдності або змушуючи її ховатися та нудьгувати в темних, затхлих закутках.

П'ятдесят років тому *, у день, коли найкравішу різницю між європейськими націями,

що безперервно тривала майже тридцять років, було завершено (хоча в це мало хто вірив), здавалося, що примара єдності більше ніколи не знайде притулку в цих руїнах. Однак вона не тільки повернулася, але й виявила надзвичайно сильний імунітет до спроб екзорцизму. Чи буде успішною четверта спроба там, де попередні три потерпіли поразку?

«Так, це може статися», — багато саме в такий спосіб відповідають на поставлене запитання. І аргументують: тоді екзорцизм не проводили із звичайною завзятістю. Закляття екзорцистів завмерли на їхніх устах, ніби вони заклали від побаченого. А вони побачили тисячі миль колючого дроту, побачили танки, що йшли колона за колоною, а за цим усім стояли пускові системи ракет. Цього разу в ідеї «спільного європейського кордону» не було нічого штучного або уявного; не виникло ні найменшого сумніву щодо місця проходження спільного європейського кордону. А там, де існує спільний кордон, і особливо, якщо за ним стоїть могутній ворог, швидко виникають ідеї спільної долі, що є ґрунтом єдності. Картина лінії кордону, з виступаючими дулами пістолетів, виявилася сильнішою за віру, інтелект або надію; вона змусила відійти

* Автор має на увазі час, що минув від Другої світової війни і до розпаду СРСР, з періодом холодної війни включно. — Прим. перекладача.

на другий план усі попередні перепони. Однак видовище вже давно стало лише спогадом: танки покрилися пилом або взагалі зникли з поля зору, багато з пускових установок перетворилися на тематичні парки розваг. Але те, що відбулося, не можна відмінити. Можливо, найбільш стійким результатом у спробі Радянського Союзу здобути світове панування може стати єдність Європи.

Існує також і інша причина, з якої екзорцизм у цій ситуації проводили напівсили, і який був нерезонансний та, у підсумку, — неефективний. Примара єдності ввійшла до європейського дому через кухню, а не через парадний вхід, а своєю штаб-квартирою обрала комору, а не вітальню. Звичайно, існували провидці, наприклад Ж. Моне, котрі вимагали, щоб ідейна складова не була лише глазур'ю на економічному торті, а навпаки, слугувала фундаментом, з якого повстане зруйнований європейський дім. Але хто сприймає таких *естетів* серйозно? Саме із цієї насінини виросла Європейська економічна спільнота. Цього разу все почалося із зеленого світла для капіталу і товарів. А коли гроші або товар запланували вивести з конкретної території, то навіть найкращі військові або митники не в змозі цьому завадити. Поети можуть і надалі писати патріотичні твори, нації можуть виконувати їх на своїх днях незалежностей, населення може й надалі вимагати від свого уряду позицій «національних за формою, європейських за змістом» проти бюрократів Брюсселя. Неважливо, про що люди розмовляють у своїх вітальнях. Важливо те, що готують на кухні й хто є кухарями. Примари та реалії помінялися місцями.

Привиду єдності вдалося звити таке безпечне гніздо з огляду на ще одну причину: тепер вона поводитися скромно, не здіймала галасу, уникала зайвого розголосу та загалом намагалася зробити свою присутність і діяльність непомітними. Наш «Європейський Союз» не народився на народних площах, він не брав початок з народних зібрань і демонстрацій. Було не надто багато запальних промов, не було розмахування прапорами або розлюченого на-

товпу на вулицях. Замість єпископів, королів та філософів спритні та хитрі політики (Роберт Шуман, Олсі де Гаспері, Пол Генрі Шпаак, Конрад Аденауер), які знають, що діло важить більше, аніж слово, допомагали при його народженні. Ніхто не просив нації погоджуватися, ніхто до ладу не розтлумачив, на що вони погоджуються. Принаймні до моменту, коли від згоди нації стало мало що залежати. Те, що сталося, вимагало просвітницької діяльності, кілька місій з конвертування, але не заклику до зброї. Нам відомо — маємо на увазі громадську думку як «посвячених», так і «непосвячених», — що об'єднання Європи відбувалося як серія подій, про які дізнавалися *де-факто*, а не через боротьбу громадських ідей. Якщо лунали ноти протесту, то, як правило, це відбувалося, коли точку неповернення вже було досягнуто або пройдено.

На сьогодні єдина Європа стала реальністю. Вона така ж реальна, як і реалії націй. Незважаючи на це, вона не єдина реальність для населення Європи, адже досі рахується з іншими реаліями. Принаймні результат боротьби двох реалій невизначений.

Упродовж багатьох століть, а можливо, і тисячоліть, європейський континент населяли племена й етнічні групи. *Нації* ж — сучасне відкриття. Для спрощення розгляду цього проблемного питання припустимо, що початок і розвиток сучасної доби відзначився змішанням племен у нації (точніше, це відбувалося з початком виокремлення певних племен, яким вдалося піднести себе в ранг нації, поглинаючи інші, менш мобільні, племена); пізніше, коли нації почали набувати політичного суверенітету, а династії змінилися на нації-держави, їхні окремі складові стали частиною націй — єдиних і неподільних. Послідовність цих кроків різнилася за окремими націями; досягнення етнічних груп, яким вдалося стати націями, часто слугували еталоном мрій і постулатів для інших націй, яким поталанило менше. Поступово, але безповоротно, ідеї нації та незалежної держави у європейській свідомості злилися воедино.

Сталося так, що нації та держави не могли жити одна без одної. Держави були потрібні націям для того, щоби перетворити «місцеве населення» в національність, переплавити місцеві діалекти в державну мову, замінити місцевий ритм традицій та обрядів уніфікованими національними календарями та пам'ятними урочистостями. Тільки держава, маючи монополію на примус до обов'язкового навчання, могла очолити процес зміщення племен у нації, який Юргент Кока влучно окреслив як «скорочення і створення відмінностей, зменшення неоднорідностей, з одного боку, та гомогенізація регіональних відмінностей — з другого». Розбудова нації, що завжди є складним процесом з високим рівнем конкуренції, не могла обійтися без хрестових походів та «культуркампф». Завжди виникає необхідність принизити певні мови до статусу діалекту або звести певні діалекти в ранг мови; відправити певні спогади в забуття і витягнути інші, реальні або уявні, традиції з прірви забуття. Нічого із цього не вдалося б зробити без держави, без правових кодексів, поліції, судів і тюрем, і *учених мужів*, котрі відіграють не останню роль у цьому процесі (як пожартував Ернст Геллнер, першу скрипку в симфонії розбудови націй відігравали професори, а не оператори гільйотин).

З іншого боку, державам були потрібні нації, щоб вони могли вимагати дисципліни в ім'я настроїв, совісті або патріотичного обов'язку, щоб змушувати своїх підлеглих діяти в ім'я спільних традицій, нерішучих дотримуватися загальних норм та правил, шантажуючи їх ідеями спільної долі. Справді, це ідеальний шлюб, укладений на небесах.

Незважаючи на це, навіть найкращі шлюби часто не тривають вічно, і цей не став винятком. Цей шлюб був ідеальним доти, доки держава залишалася такою, якою вона була в день його укладення. Іншими словами, поки «незалежність держави» означала право приймати закони, що обмежували підлеглих, та уникати інших законів, котрі були спроможні їх об'єднати, допоки держава, використовуючи

формулу Карла Шмідта, утримувала необмежену владу визначати і нав'язувати *мир, справедливість і дисципліну*.

Держави могли утримувати і застосовувати ці повноваження, якщо вони стосувалися «трійці суверенітетів» — економічного, військового і культурного: можливість балансувати рахунки, контролювати свої кордони, юридично визначати норми та шаблони поведінки, якої підлегли зобов'язувалися дотримуватися у своїй щоденній діяльності. Лише такі держави мали шанс стати захищеними «теплицями», де могли пустити коріння та цвісти «національні общини» або міфи про ці національні общини. Лише зсередини таких держав могли пролунати глузливі слова Бісмарка: «Я завжди чую слово “Європа” від тих, хто вимагає від інших того, чого не може отримати самостійно».

Нині, усі три колони «трійці суверенітетів» стають дедалі хиткішими, а отже, ослаблюється і вплив держав на володіння та контроль за територіями й населенням, що їм підпорядковуються. Політика залишається територіальною. Водночас економіка, збройні сили і культура стають усе більш глобалізованими та екстериторіальними. Питання, найбільш важливі для процвітання і майбутнього громадян, часто лежать за межами повноважень уряду: вони перебувають під контролем так званих «ринкових сил», загадкова сутність яких радше нагадує первісні елементи, стихійні лиха або побачення всліпу, аніж продумані та раціональні рішення з визначеними цілями, прийняті людьми. Уряд тепер спроможний зробити дедалі менше для того, щоби вплинути на плін подій, котрі безпосередньо відображаються на житті їхніх підлеглих. Порядок речей, який захищає держава, здебільшого втратив ауру жорстких і незаперечних реалій. Порядок уже не вважають визначеним наперед, очевидним або захищеним. Нації більше не можуть поклатися на захист від держави; благополуччя національної ідентичності або будь-якої іншої ідентичності не в компетентності уряду, який на сьогодні занадто слабкий.

Існує тісний зв'язок між ідентичностями групи та певною структурою звичаїв та порядків, що якісно відрізняють їх від їхніх сусідів. Коли порядки втрачають свою виразність, те саме відбувається і з ідентичністю. «Розсіювання порядків» — це ще одна назва шоку де-диференціації; а де-диференціація справді шокуюча — вона заплутує, лякає та спричиняє хвилювання, — через розмивання розбіжностей кидає виклик свідомості та стирає когнітивні карти, підриває норми законної поведінки. У світі, що все більше де-диференціюється, занадто велика частка щоденних ситуацій попередньо несформована, непередбачувана і не йде в комплекті зі своїми попередньовизначеними значеннями, натомість вони є «не готовими» (використовуючи термін Ліотара).

Коли люди скаржаться, що їхня ідентичність нечітка або перебуває під загрозою, вони, насправді, хвилюються про невизначеність оточуючого світу; важливе завдання створення змісту, а також завдання створення ідентичності тепер лягає виключно на плечі кожного з них і виходить за межі їхніх розумових та емоційних здібностей. На сьогодні націям-країнам бракує сили позбавити людей від цього тягаря, у той час як «Європа» в сучасній формі, що виросла з насінини ідеї корпорації вугілля та сталі, одноосібно не може зайняти їхнє місце. Національні ідентичності більше не почувуються захищеними, у той час як європейська ідентичність навіть близько не підійшла до стандартів безпеки, що раніше їх пропонували нації-країни.

По-перше, існує (чим далі, тим складніша) проблема, спільна для всіх людей Інформаційного віку: проблема формування та захисту колективної ідентичності в умовах зростаючого культурного плюралізму та близького співіснування багатьох традицій та стилів життя. Справді, культурний плюралізм супроводжував сучасну історію із самого її початку. Однак у час розквіту партнерства між державами та націями його вважали тимчасовою перешкодою, що мала зникнути за неминучого розпаду провінційних звичаїв і місцевих традицій,

та асиміляцією чужорідних елементів у єдину національну одиницю. Нині зрозуміло, що плюралізм не зникнув, а співіснування різних культурних уподобань, разом з відсутністю прошарку цінностей, які б усі могли визнати панівними та об'єднуючими, залишаться з нами надовго. Це усвідомлення унаочнює проблемне питання колективної ідентичності в новому світі; сучасні традиційні методи щодо вирішення цього питання вже неможливо застосовувати, до того ж — покладатися на них.

Звісно, це лише частина історії. На сьогодні існують більш вагомі причини «проблем ідентичності»: занепокоєння щодо безпеки і сталості індивідуальної ідентичності, які безпосередньо пов'язані з нестабільністю *індивідуального* існування. Двадцять років тому 80 % працюючого населення Великобританії мали стабільну роботу та були застраховані від раптових і незаконних звільнень, що гарантувало їм безпечне майбутнє у вигляді прав на пенсію та соціальне забезпечення. Тепер лише 30 % можуть похвалитися такою роботою, і цей процент стрімко знижується. Деякі країни намагаються йти проти течії, але їхні шанси на успіх доволі сумнівні. Майже в кожній країні частка працюючого населення, що насолоджуються такими гарантіями зайнятості, як у минулому, стрімко зменшується, водночас більшість новостворених робочих місць, пропонуючи часткову зайнятість, є тимчасовими, строковими, без компенсаційних виплат і загалом мають «гнучкий» характер. Додайте до цього крихіткість сучасних сімейних одиниць, уразливість дружніх відносин, плінність суспільства, запаморочливу швидкість, з якою змінюються рекомендовані та бажані стилі життя і ринкова вартість навичок та набутих звичок, і легко буде зрозуміти, чому почуття незахищеності (або, влучніше окреслити, невизначеності — поєднання невпевненості, незахищеності, відсутності безпеки, що найкраще передається німецьким терміном «*Unsicherheit*») є таким поширеним і гнітючим.

Долі обох — колективного й індивідуального аспекту «проблеми ідентичності» —

необов'язково пов'язані між собою. Хвилювання, пов'язані з кожним з них, необов'язково будуть спільно виникати; полікультурність інформаційного віку та невизначеність індивідуального існування — це два аспекти сучасного життя, що виникають і змішуються в щоденному житті, однак визначити їхню спільну причину неможливо. Кризи колективної та індивідуальної ідентичностей не мають спільного коріння. Хоча, з психологічного погляду, ці хвилювання зіштовхуються та змішуються між собою. Зазвичай «Unsicherheit» окреслюють як загальний стан, що породжує нервозність та істеричний пошук рішень, часто непов'язаних із проблемами, які намагалися вирішити. Тому загальний стан невизначеності породжує значну розсіяну тривогу, хвилювання та безпричинну агресію — усе, що в пошуках невловимої мети. Відтак енергія, що вивільняється, може бути направлена більш ніж в одне русло, і раціональне вивчення причин виникнення проблеми і доцільність методів боротьби з нею можуть бути *найменш вагомим* чинником при визначенні напрямку руху. Таким чином, ключ до вирішення кризи *Індивідуальної* ідентичності потрібно шукати в умовній безпеці колективних ідентичностей.

Таке відхилення стає все більш можливим через те, що джерела та причини індивідуальної невпевненості, загадкові «глобальні фінансові ринки» для неозброєного ока менш видимі, аніж очевидні загрози колективній безпеці: у нашому світі, де відбувається масова міграція, у світі, що дедалі більше заселяється туристами-добровольцями та мандрівниками мимоволі, важко не помітити вперту та неприємну присутність іноземців, чужинців, незнайомих. Або радше тривожне око стурбованої людини приміряє на незнайомого співробітника, сусіда або перехожого стереотипний шаблон чужинця, загрозового незнайомця з лихими намірами. Оскільки феномени є невидимими та важкими для розуміння, їх пояснюють за допомогою матеріальних, близьких із власного досвіду, подій — загадкові та невловимі загрози колек-

тивній ідентичності вбачаються в абсолютно матеріальному ворогові — незнайомці, який живе по сусідству. І неважливо, що найглибші причини ерозії колективної ідентичності полягають зовсім в іншому.

Серед таких глибинних причин чільне місце посідають ринкові фактори, що стають усе більш дерегульованими та звільняються від будь-якого ефективного політичного контролю, а натомість керуються лише під натиском конкуренції. Завдяки технічному прогресу, що був створений та посилюється ослабленням політичних сил, капітал може вільно рухатися в будь-якому напрямку. Політичні інституції залишаються локальними, у той час як реальні сили, що визначають дійсний стан речей та перспективи на майбутнє, набули справжньої екстериторіальності. Як зазначив у своїй монументальній трьохтомній праці про *Інформаційний вік* Мануая Кастеллз, сила у формі капіталу має форму *течії*, у той час як політика залишається нерухомою, її прив'язують до землі всі чинники, що зумовлюють локальний характер. Тому можна стверджувати, що влада «відділилася від політики». Але як тільки це сталося, Держава, відповідальна за популяризацію та захист колективної ідентичності, стала лише предметом ностальгічної уяви.

Також існує ще одна причина, з якої колективна ідентичність похитнулася, а пошуки стабільної основи для неї залишаються марними. Сьогодні люди, які мають реальну владу, особливо економічну, усе більше тужать за забудькуватими поміщиками попередньої доби; але й сучасна еліта, культурнорозвинені, творчі учені мужі, котрі перебувають у пошуках сенсу існування, дуже нагадують «відсторонену» схоластичну еліту середньовічної Європи, яка розмовляла та писала латиною. Тільки й залишається здогадуватися: чи був сучасний епізод розбудови націй, що тривав два сторіччя, та чи є він винятком з усталеної норми?

Надзвичайно важке завдання переплавлення змішаних мов, культів, учень, звичаїв та стилів життя в єдині нації, що керували-

ся б єдиними правилами. Це на деякий час об'єднало б наукову еліту з «народом», який вони хотіли вивищити, цивілізувати, просвітити, навчити та звільнити від ярма отупілих і сепаратистських традицій, у будь-який інший спосіб інтегрувати або перетворити їх на сучасні нації. На даний момент, у більшій частині світу, цей епізод минув. Здається, що немає ні потреби, ні okazji продовжувати таку співпрацю. Кіберпростір, що безпечно вкоринився у веб-сайтах Інтернету, є сучасним еквівалентом середньовічної латини — простір, що населяє сучасна вчена еліта; існує дуже небагато тем, які резиденти кіберпростору можуть обговорювати з безнадійно загубленими в занадто реальному фізичному просторі. Ще менше вони можуть зачерпнути із цього діалогу. У сучасному стилі інтелектуального дискурсу слово «люди» швидко виходить з моди, за винятком періоду виборчих кампаній.

Дві причини сучасних проблем з колективною ідентичністю мають одну спільну особливість: замість того, щоб визначити та близько розглянути основу проблеми, вони, навпаки, зробили інституції, відповідальні за проблеми, які більш віддалені та менш помітні. Оскільки політична діяльність і досі залишається локальною, та оскільки мова політики — це єдина мова, якою ми можемо обговорювати ліки та методи лікування, виникає закономірна тенденція шукати пояснень та методів вирішення проблеми у сфері, наближений до повсякденного існування.

До цієї тенденції приєднується інша: зрозуміла схильність політичних класів відвертати увагу від глибинної причини хвилювання, тобто від індивідуального почуття незахищеності, а натомість зосереджуватися на більш поширеному занепокоєнні (що на даний момент уже не доцільно) стосовно загроз колективної ідентичності. Існує достатньо переконлива та прагматична причина, з якої така стратегія є політично привабливою. Оскільки першо-причина відчуття індивідуальної незахищеності часто криється за анонімністю, а до неї нелегко або й неможливо дістатися, не зовсім

зрозуміло, що може зробити локальна, цілком матеріальна влада для того, аби полегшити ці страждання. Однак, на перший погляд, існує очевидна та пряма відповідь на інше проблемне питання, пов'язане з колективною ідентичністю: локальні державні органи влади можуть закрити кордони для іммігрантів, посилити закони про надання притулку для того, щоб депортувати небажаних чужинців. Уряд не може бути чесним щодо обіцянки надання своїм громадянам безпечного існування та захищеного майбутнього. Проте він може, хоча б на деякий час, звільнити їх принаймні від частини накопиченої ними тривоги (і навіть отримати від цього електоральний прибуток), продемонструвавши свою енергію та цілеспрямованість у боротьбі проти іноземців-шукачів роботи та інших чужинців, що перетинають кордони і вдираються в колись чисті та тихі, спокійні та знайомі, рідні двори.

Отже, у промовах політиків, що полюють за голосами, поширені та складні проблеми «*Unsicherheit*» перетворюються на набагато простіші проблеми із законом та порядком (що стосуються нашої фізичної безпеки та безпеки приватних домовок і власності), у той час як проблема закону і порядку у свою чергу змішується з проблематичною присутністю етнічних, расових або релігійних меншин та, більш узагальнено, — із чужими стилями життя.

У Німеччині Манфред Кантер, міністр внутрішніх справ в уряді Гельмута Коля, в очікуванні вересневих виборів проголосив 1998 рік «роком безпеки», обіцяючи, що піде війною на злочинність і застосовуватиме жорстких заходів для стримування імміграції. Опоненти Гельмута Коля, Соціал-демократична партія, не бажали відставати і не відстали. Таким чином, Герард Глоговський, міністр внутрішніх справ Нижньої Саксонії, представник Соціал-демократичної партії, резонансно вимагав відновлення контролю над німецьким кордоном. Оскільки, на його думку, контроль над цим кордоном партнери із Шенгенської угоди здійснювали неефективно та недоцільно. З обох боків політичного спектра Німеччини війна зі

злочинністю поєдналася з дебатами про чужинців (загалом, ці дебати мали анти-імміграційний характер). Король Данії був відомий тим, що пов'язав жовту стрічку на руку, коли Германія наказала це зробити своїм єврейським підданам. П'ятдесят років потому Піа Асгард, лідер Народної демократичної партії Данії, яка сама себе охарактеризувала як «п'ятдесятирічну домогосподарку, представницю середнього класу та матір двох дорослих дітей», злісно заперечила проти обвинувачення її в расизмі, але потім стверджувала, що «причина проблеми полягає в мусульманах... Не можна показувати негативного ставлення до наших традицій, а в цьому випадку так вчиняють мусульмани. Я їм не подобаюся».

У цій, як і в багатьох інших ситуаціях, згадуються спільні заходи безпеки Європейського Союзу. І від них очікується внесення вкладу до безпеки, яка підпадає під сферу повноважень країн-націй. Політичні лідери країн-членів звинувачують один-одного в тому, що ті слугують «магнітом для іноземців», виявляючи прохолодне або халатне ставлення до двосторонньої загрози припливу іноземців та злочинності, що зростає; вони звинувачують один-одного для того, щоб посилити вплив своїх резолюцій та напружити свої м'язи в боротьбі із цією подвійною небезпекою.

Перетворення безкомпромісних та невирішуваних хвилювань про *індивідуальну безпеку* на бажання захистити *колективну ідентичність* є доцільним з політичного погляду та може принести значні електоральні вигоди. Державне телевізійне опитування, яке проводили в жовтні минулого року, засвідчило, що данці були більше занепокоєні «присутністю іноземців», аніж безробіттям, що зростало, погіршенням стану довкілля та іншими проблемами. Як доповідали в *International Herald Tribune*, за 17 листопада 1997 року, точка зору більшості викликала резонансне обурення серед іноземців: двадцятидворічна Сюзанн Лазар, яка переїхала й оселилася в Копенгагені з Тринідаду і Тобаго дванадцятьма роками раніше, розповіла кореспондентові ІНТ так оха-

рактизувала намір залишити Данію. «Змінилися їхні очі, — сказала вона приймаючу сторону. — Данці дивляться на тебе зверху вниз. Люди стали дуже холодними». За цим було подано кмітливе та глибоке спостереження: «Найсмішніше те, що таке ж відношення і між ними самими...».

Цей коментар правдиво відобразив глибоке розуміння предмета. Холодність щодо «чужинців серед нас», чужинців-сусідів та сусідів, яких сприймають як чужинців, призвела до пониження температури в усіх стосунках. Холодними стали люди, які давно забули про тепле відчуття людської єдності; яку вітху, комфорт, заохочення та просто задоволення можна отримати, поділившись печальми та надіями одне з одним, із «собі подібними», саме з тієї причини, що вони *розділяють* твій стан, біду та надії на щастя.

У своєму останньому оповіданні «*L'Identitù*» («Ідентичність») Мілан Кундера обмірковує історичну долю людської дружби. Бути друзями — колись давно означало стояти плечем до плеча в бою; бути готовим пожертвувати власним благополуччям, власним життям, якщо була така потреба, заради ідеї, яку можна було захистити тільки разом; як одне ціле. Життя було крихким та повним небезпеки; дружба надавала йому вигляду дещо більш упевненого та трохи безпечнішим. Небезпеку можна було зробити менш фатальною, якщо з нею зіштовхувався з друзями. Нині — ні загрози, ні небезпеки не можна уникнути або зробити їх наслідки менш болісними, якщо виступити з друзями єдиним фронтом. *Це загрози і небезпеки іншого виду* — вони мають на меті атакувати кожну жертву окремо, кожного у свій час, змусити страждати наодинці. Сьогоднішні індивідуальні біди не синхронізовані; катастрофа стукає в кожні двері вибірково — у різні дні та в різний час. Ці візити, на перший погляд, не пов'язані між собою. А катастрофи — це не результат злодіянь ворога, якого можна назвати, на якого можна вказати пальцем або проти якого можна об'єднатися та чинити йому опір. Це злодіяння загадко-

вих сил без конкретної адреси, що криються за загадковими іменами, що збивають людей з пантелику: фінансові ринки, глобальні умови торгівлі, конкурентоспроможність, попит і пропозиція. На що може погодитися товариш, якщо ти втрачаєш роботу через чергове «скорочення штату» або твої навички, які ти здобував тяжкою працею, ураз стали нікому не потрібними, або коли сусідство, сім'я або партнерство несподівано розпадаються?

Мілан Кундера вважає, що такі катастрофи, яких зазнають люди сьогодні, можуть викликати лише дві реакції. Інші можуть або долучитися до плачу та пошуку винних, долучити свій голос до хору звинувачень жертви, висміювати та глузувати з невдач, що накликали на себе невдачу; таких людей нещасні жертви можуть розглядати лише як ворогів. Або вони можуть виявити співчуття й утриматися від посипання ран сіллю; вони можуть удати, що нічого не сталося і продовжувати жити, діяти, як і раніше, але одночасно ніяк не намагатися виправити ситуацію, визнаючи, таким чином, свою безпорадність і побоюючись образити потерпілого. Люди такого типу — стримані, увічливі, з тонкою душевною організацією — найкраще вписуються в сучасну концепцію дружби. Зараз вибір лежить між злорадством і байдужістю. Дружбу в колишньому вигляді «один — за всіх і всі — за одного» було витіснено. Не дивно, що люди стають дедалі холоднішими...

Не можна узагальнено стверджувати, що ми на сьогодні втратили милосердя, шарм і привітність, які наші пращури так ретельно в собі оберігали; радше наші проблеми — це проблеми такого стибу, які тільки в поодиноких випадках можна вирішити або пом'якшити, навіть маючи найтепліші дружні відносини. Страждання, яких ми зазнаємо, не згуртовують і не об'єднують своїх жертв. Наші страждання розділяють та ізолюють: вони роблять нас різними, вони рвуть ніжну матерію людської солідарності.

Сучасні труднощі та страждання розсіяні і розкидані, а також й інакомислення, яке вони

породжують. Розсіяність різних поглядів, неможливість зібрати їх воедино для того, щоб визначити спільну причину виникнення цих проблем, неможливість виступити разом проти спільного ворога робить цей біль ще сильнішим. Сучасний світ — це контейнер, по вінця заповнений страхом та розчаруванням. Життя перенасичене найпохмурішими побоюваннями та зловісними передчуттями, які набувають більш страхітливішого вигляду через свою невластивість і невизначеність. Як у випадку з перенасиченими розчинами, однієї пилінки достатньо, аби викликати бурхливу конденсацію.

Двадцять років тому (у книзі «To Double Business Bind», видавництва «Baltimore Up») Рене Жерар висунув гіпотезу про те, що могло б статися в гіпотетичних пресоціалістичних часах, коли б ворожнеча ширилася серед населення, а ворожнеча та насилля, що підживлювалися боротьбою за виживання, розкололи б общини. Намагаючись дати відповідь на це запитання, Рене Жерар запропонував ідею свідомої та навмисне міфічної концепції «народження єдності». Вирішальним кроком, на думку Рене Жерара, міг би стати вибір жертви, у вбивстві якої брали б участь усі представники населення, які б об'єдналися через вбивство. Вони були б учасниками або співучасниками злочину. Така спонтанна скоординована дія може об'єднати ворогів та зменшити рівень агресії, перетворити її на розподіл між доречним і недоречним, легальним і незаконним насиллям, невинністю і провинною. Це б об'єднало *самотніх* (та наляканих) людей у *солідарну* (та впевнену) общину.

Повторюся, що історія Рене Жерара — це небилиця, етіологічний міф. Історія, що не завуальована під історичну правду тільки для того, щоб *невідомі причини походження* мали зміст. Так як і інші етіологічні міфи, цей міф не розповідає нам про реальні події в *минулому*; це спроба потрактувати *сучасний* стан дивного феномену, який важко зрозуміти й розтлумачити його тривалу присутність і переродження. Реальною ідеєю історії Рене Жерара є те, що *коли* ворожнеча розсіяна і не зосереджена на

чомусь конкретно, коли панує взаємна підозра та ворожість, єдиним шляхом до відновлення солідарності в общині та безпечного середовища проживання є вибір спільного ворога та об'єднання сил у спільному акті жорстокості, направленому на єдину мішень.

Історія Рене Жерара — сумна та огидна. Але вона певною мірою «пояснює» відродження ворожнечі між племенами, що видається недоцільною за умов реальних причин сучасних тривог та страхів. Однак потрібно остерігатися зайти занадто далеко. Існують також й інші сценарії. Наприклад, запропонований співчутливим Джоном Рексом (у статті «Ethnic Identity and the Nation State» («Етнічна ідентичність і національна держава»), у журналі «Social Identities» («Соціальні ідентичності») (1995. — N 1)): про «народну політичну культуру та політичне суспільство, що бере за основу ідею рівних можливостей, а також часто концепцію принаймні мінімальних прав людини для всіх (наприклад, рівність підсумків)». Варто пам'ятати, що жодна із цих теорій не абсолютно правильна. Обидва сценарії мають право на життя, однак вибір між ними і те, як вони розгортатимуться щоразу залежить від людей, які в них задіяні та грають провідні ролі, а також від натовпу анонімних дублерів та робітників сцени.

Вирішальним фактором є впевнене ствердження, що, незважаючи на те, якими будуть майбутні успіхи проповідників національної однорідності і пропагандистів антиімміграційних заходів, що Європа ще на тривалий час залишиться *полікультурною*. Культурне розмаїття в нашій частині світу буде радше зростати, аніж зменшуватися. Хоча культурна конвергенція, змішення культур, асиміляція слабших «сильними» (тими, яких підтримує влада) культурами не становить імовірну перспективу, тому що сучасна тенденція створювати нові культурні комбінації неоплемен і

винаходити нові традиції, вірогідно, існуватиме й надалі. Усе більш очевидніше, що замість того, щоб бути полем бою для довершених та інтегрованих «культур» окремих *культурних угруповань*, що воюють або здійснюють обмін між собою, сучасна культурна арена радше набуває вигляду матриці, яка може генерувати набір безкінечних і різноманітних перестановок. *Культурний плюралізм* не обов'язково означає *плюралізм культур*; менше того (як нещодавно зазначив Ален Турен), він навіть не має означати плюралізму общин, що визначаються культурою. Незважаючи на те, який шлях до інтеграції обрати, він починається з різноманітності, проходить через різноманітність і навряд чи її мине, принаймні не в найближчому майбутньому.

У такому випадку вибір між сценаріями Рене Жерара і Джоном Рексом далекий від того, щоб бути лише предметом наукового зацікавлення. Він містить цінність, яку наша цивілізація справедливо вважає основною, можливо, навіть єдиною важливою для її процвітання. Вибір між цими сценаріями є глибоко етичним; від цього вибору залежить чи варта захисту обміркована форма життя, яку обрана стратегія покликана захищати. Майбутнє Європи та кожної її частини залежить від нашої здатності та бажання навчитися жити в умовах культурного розмаїття.

Навчитися жити в умовах розмаїття — це також умова, яка необхідна для того, аби визволитися з лещат істинних причин сучасного незадоволення. Варіант, що описує Рене Жерар, не тільки жорстокий та негуманний, але й *неефективний*. Тільки позбувшись цього варіанта, ми зможемо повстати проти істинних, глибинних причин страхів і тривог, з яких народжується сучасне невдоволення.

Переклад з англійської Юліани Девіс